

811.163.41'367.627

811.162.1'367.627

811.162.5'367.627

<https://doi.org/10.18485/sj.2021.26.1.16>

ПРЕДРАГ М. ОБУЋИНА*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 13. 10. 2020.

Прихваћен: 12. 1. 2021.

ЕКСТРАРЕЛАЦИЈСКА И ИНТРАРЕЛАЦИЈСКА ФУНКЦИЈА
ГРАМАТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА – НА ПРИМЕРУ ДУАЛСКИХ
И ЊИМА СРОДНИХ КОНСТРУКЦИЈА
У ГОРЊОЛУЖИЧКОСРПСКОМ, ПОЉСКОМ
И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду илуструјемо функцију граматичких категорија у интерпретацији и упућивању на елементе смисла (екстрарелацијска функција), као и у изградњи формално-структурних веза унутар синтаксичке групе (интрарелацијска функција). Тако дефинисане функције граматичке категорије броја користимо као трећи елемент поређења у контрастирању дуалских и сродних конструкција у горњолужичкосрпском, пољском и српском језику, са циљем да бацимо ново светло на неке познате проблеме у вези са њима. Метод употребљен у раду је дистрибутивни, примењују се тестови редукције и супституције чланова синтаксичких конструкција у наведеним језицима.

Кључне речи: дуал, паукал, конструкције са бројевима, синтакса, морфологија

1. ТЕОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ О ИНТРА- И ЕКСТРАРЕЛАЦИЈСКИМ ФУНКЦИЈАМА ГРАМАТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. У словенским језицима, као што су горњолужичкосрпски (ГЛС), пољски (ПОЉ) и српски

* predrago@fil.bg.ac.rs

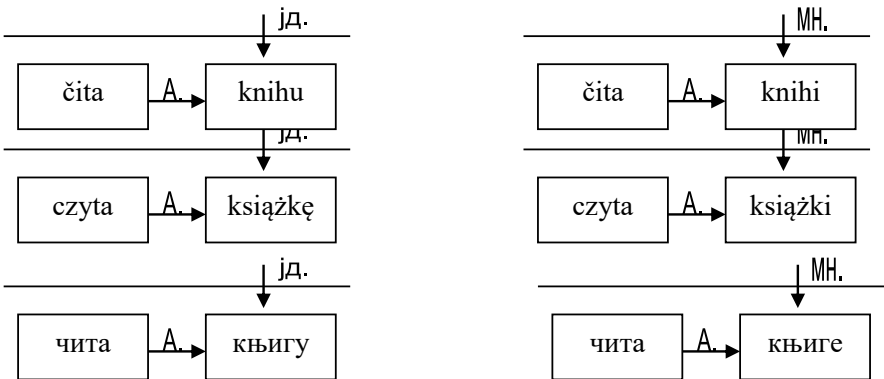
(СРП), граматичка категорија броја код именица служи претежно да упути на информацију о њиховом квантитету, на пример, у реченицама:

ГЛС: *Hólc čita knihu.*
 ПОЉ: *Chłopiec czyta książkę.*
 СРП: *Дечак чита књигу.*

Вредност граматичке категорије броја у речи *knihu / książkę / књигу* условљен је само особинама денотата који описујемо – ако видимо један предмет, употребићемо облик у једнини; ако их је пак више, употребићемо облик у множини:

ГЛС: *Hólc čita knihi.*
 ПОЉ: *Chłopiec czyta książki.*
 СРП: *Дечак чита књиге.*

Дијаграмом се то може представити на следећи начин:



Слика 1. Екстрарелацијска функција граматичке категорије броја код именица у синтаксичкој групи сачињеној од глагола и именице у регираном падежу у лужичкосрпском, пољском и српском језику. Хоризонтална линија симболично раздваја поље форме реченице од поља ситуације коју она обележава; стрелица која пролази кроз ту линију показује утицај ситуације на вредност те граматичке категорије у датом елементу реченице.

У наведеном примеру искључива сврха граматичке категорије броја код именице *knihа/ książka/ књига* јесте да пружи информацију о томе да ли се ради о једном или више предмета у стварности, тј. граматичка категорија броја овде има *екстрарелацијску* функцију. Примећујемо да први део реченице *Hólc čita/ Chłopiec czyta/ Дечак чита* остаје непромењен без обзира на промену вредности граматичког броја именице *knihа/ książka/ књига*, одакле следи закључак да вредност броја именице *knihа/ książka/ књига* нема утицаја на граматички облик других речи унутар реченице, дакле нема *интларелацијску* функцију.

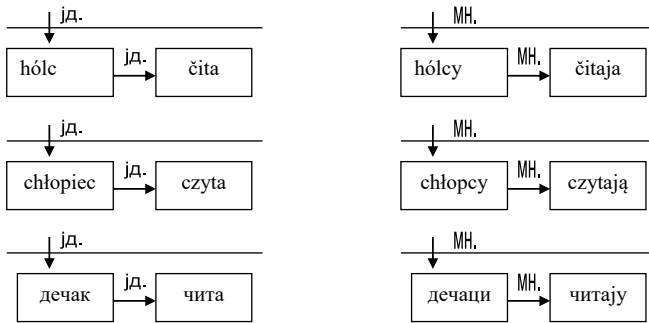
Нешто другачији односи оцртавају се приликом варирања вредности граматичке категорије броја у истом примеру, али на именици *hólc/ chłopiec/ дечак*.

ГЛС: Hólc čita knihu. – Hólcу čitaja knihu.

ПОЉ.: Chłopiec czyta książkę. – Chłopcу czytaja książkę.

СРП.: Дечак чита књигу. – Дечаџи читају књигу.

У овом пару примера једински облици именице повезују се са једнинским облицима глагола *čita/ czyta/ чита*. За то време, множински облик именице *hólcу/ chłopcy/ дечаџи* повезују се са множинским обликом глагола *čitaja/ czytaja/ читају*. Вредност граматичке категорије броја за именицу *hólc/ chłopiec/ дечак* и даље има *екстрарелацијску* функцију, тј. он указује на њихов квантитет у ситуацији коју описује реченица. Што се тиче вредности граматичке категорије броја код облика глагола *čitać/ czytać/ читати*, она не служи да информише о квантитету радње читања (појединачност : вишеструкост), већ искључиво да структурно повеже глагол са наведеним обликом именице у синтаксичку групу, дакле у том случају има *интрарелацијску* функцију. Графички то представљамо на следећи начин:



Слика 2. Интрарелацијска функција граматичке категорије броја код глагола, у синтаксичкој групи састављеној од именице у номинативу и глагола у личном облику (тзв. субјекатско-предикатска конструкција).

Према томе, иако се у морфолошком смислу и именице и глаголи мењају по бројевима (тј. имају парадигматску категорију броја), унутар наведених синтаксичких група та граматичка категорија има једну сврху за именице, а другу за глаголе, другим речима, она је екстрарелацијска за именице¹, а интрарелацијска за (личне) облике глагола.

У зависности од врсте речи, али и од синтаксичког окружења, свака граматичка категорија која се садржи у њеним облицима може имати екстрарелацијску функцију, када вредност граматичке категорије упућује на елементе смисла, али

¹ Екстрарелацијска функција граматичке категорије броја је нешто нарушена код именица типа *singularia tantum* и *pluralia tantum*, које немају комплетну парадигму по броју. Нпр. сви облици именице *vrata* могу означавати како један тако и више денотата. У том случају се прибегава другим техникама квантификације, нпр. употреби бројних речи.

и интрарелацијску функцију, када она служи за успостављање синтаксичких односа између облика речи унутар реченице (на синтагматском плану по Сосиру).

У даљем току анализе фокусираћемо се на дуалске и њима сродне конструкције, са бројевима типа *два/оба* у словенским језицима, поредећи информације из горњолужичкосрпског, пољског и српског језика. Као својеврстан *tertium comparationis* послужиће нам специфичне вредности граматичке категорије броја (једнина, дуал, паукал, множина), као и њихове екстрарелацијске и интрарелацијске функције.

2. ДУАЛСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ГОРЊОЛУЖИЧКОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Горњолужичкосрпски књижевни језик има три броја у својој морфолошкој парадигми: 1. сингулар (*jednota*), 2. плурал (*mnohota*) и 3. дуал (*dwojota*) (Шевц 1968: 61), што се табеларно може представити на следећи начин:

<i>hólc: дечак</i>	сингулар	плурал	дуал
Ном.	<i>hólc</i>	<i>hólcu</i>	<i>hólcaj</i>
Ген.	<i>hólca</i>	<i>hólcow</i>	<i>hólcow</i>
Дат.	<i>hólcej</i>	<i>hólcam</i>	<i>hólcomaj</i>
Ак.	<i>hólca</i>	<i>hólcow</i>	<i>hólcow</i>
Инстр.	<i>z hólcom</i>	<i>z hólcami</i>	<i>z hólcomaj</i>
Лок.	<i>wo hólcu</i>	<i>wo hólcach</i>	<i>wo hólcomaj</i>
Вок.	<i>hólco</i>	<i>hólcy</i>	<i>hólcaj</i>

Табела 1: промена ГЛС именице *hólc* – дечак

<i>dobry: добар</i>	сингулар	плурал	дуал
Ном.	<i>dobry</i>	<i>dobri</i>	<i>dobraj</i>
Ген.	<i>dobreho</i>	<i>dobrych</i>	<i>dobreju</i>
Дат.	<i>dobremu</i>	<i>dobrym</i>	<i>dobrymaj</i>
Ак.	<i>dobreho</i>	<i>dobrych</i>	<i>dobreju</i>
Инстр.	<i>z dobrym</i>	<i>z dobrymi</i>	<i>z dobrymaj</i>
Лок.	<i>wo dobrym</i>	<i>wo dobrych</i>	<i>wo dobrymaj</i>
Вок.	<i>dobry</i>	<i>dobri</i>	<i>dobraj</i>

Табела 2: промена ГЛС придева мушког (персоналног) рода *dobry* – добар

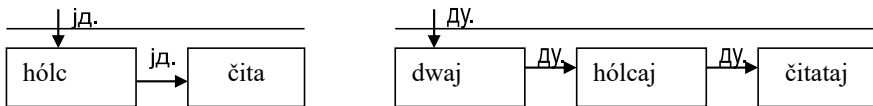
<i>čitać: читати</i>	сингулар	плурал	дуал
1. лице	čitam	čitamy	čitamoj
2. лице	čitaš	čitaće	čitataj
3. лице	čita	čitaja	čitataj

Табела 3: промена ГЛС глагола *čitać – читати*, у презенту (мушкоперсонални род)

У горњолужичкосрпском парност се лексички изражава бројевима као што су *dwaj/wobaj*, али и граматички, употребом одговарајућих облика променљивих речи маркираних за дуал, који се међусобно усклађују по нарочитим синтаксичким правилима, нпр:

ГЛС: (jedyn) Hólc čita knihu. – Dwaj hólcaj čitataj knihu.

Сам број *dwaj* не изражава категорију броја граматички, већ лексички – својом семантиком упућује на конкретан (дуални) квантитет денотата у стварности. За то време, друге врсте речи које улазе у синтаксички однос са бројем *dwaj* (именица, лични облик глагола) узимају одговарајући облик броја (дуала) како би заједно формирали правилну конструкцију. Графички интрарелацијску функцију дуала у горњолужичкосрпском представљамо на следећи начин:

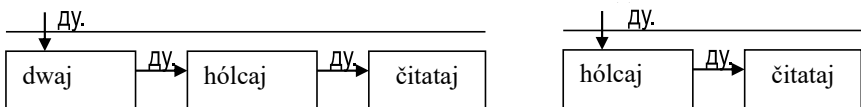


Слика 3. Екстрарелацијска функција граматичке категорије броја код броја *dwaj* у горњолужичкосрпском и интрарелацијска код именице и глагола.

Осим интрарелацијске, облици дуала именица могу самостално вршити и екстрарелацијску функцију у горњолужичкосрпском, тј. упућивати на квантитет „два” у стварности када облик броја *dwaj/dwě* изостаје из конструкције, што показује следећи тест редукције:

ГЛС: Dwaj hólcaj čitataj knihu. – Hólcaj čitataj knihu.

Графички се ова трансформација може представити на следећи начин:



Слика 4. Промена функције категорије броја из интрарелацијске у екстрарелацијску код именица, приликом редукције броја у синтагми у горњолужичкосрпском

У конструкцијама без бројне речи, облици дуала именица врше екстрарелацијску функцију у свим синтаксичким позицијама, нпр. код у правом објекту:

ГЛС: *Hólc čita knihu.* – *Hólc čita knize.*

Дијаграмом то представљамо на следећи начин:



Слика 5. Екстрарелацијска функција граматичке категорије броја код именица у дуалу (без броја два) у позицији правог објекта у горњолужичкосрпском

Захваљујући овој особини, тест редукције бројева дуалног значења у горњолужичкосрпском језику даје увек исправне резултате, премда доводи до незнатних промена у стилу и евентуално типу референције именичке фразе (одређена/ неодређена референција):

ГЛС: *Dwaj hólcaj čitataj dvě knjize dvěmaj sotromaj.* – *Hólcaj čitataj knjize sotromaj.*

ГЛС: *Dwaj hólcaj čitataj dvě knjize.* – *Hólcaj čitataj knjize.*

ГЛС: *Dwaj hólcaj čitataj.* – *Hólcaj čitataj.*

Редукција просте реченице на лични облик глагола (као у примеру *Hólcaj čitataj.* – (?) *Čitataj.*) је дискутабилна. Лични облик глагола информише о броју (дуал) и роду (мушки) вршиоца радње, али не и о његовом граматичком лицу због синкретизма облика за друго и треће лице дуала. Због тога се лични облици глагола могу користити делимично самостално, ослањајући се на шири контекст који садржи остале граматичке категорије виталне за комуникацију, са којим се дуалски облик глагола повезује анафорски, преко граница просте реченице, нпр:

ГЛС: *Što wonaj džělataj?* – *Čitataj.* (мушки род, 3. лице, дуал)

ГЛС: *Što wój džělataj?* – *Čitataj.* (мушки род, 2. лице, дуал)

Стога овај последњи пример прихватамо, али уз одређену оgradu.

Описне граматике горњолужичкосрпског језика потврђују екстрарелацијску функцију дуалних облика именица великим бројем примера, међу којима се разликују два типа значења: сумарна дуалност (*die summative Zweizahl*) и дистрибутивна дуалност (*die distributive Zweizahl*) (Фаске/Михалк 1981: 429–30). Примери сумарне дуалности, са значењем „укупно два” су:

ГЛС: *Hańža ležeše we ložu, ruce pod hłowu styknjenjej, woči jasnej, wulkej a keđźbnje k durjam přiwobročenej [...] Čornej konjej stej so do mróčele kura zawalilej [...] Tak podawaštaj mužej sčicha snop po snopje na wóz [...]*

Примери дистрибутивне дуалности, за значењем „по два” су:

ГЛС: Haj tež knjēni a džowka mēještej tehdy *čerwjenej zaplakanej woči* [...] Widziš tam stajnje džēci we wodže stejo, kiž je [= ryby] z *rukotaj* loja [...]

Међутим, ми примећујемо да су сумарност и дистрибутивност у датим примерима контекстуално условљене, тј. зависе од других (лексичких) елемената реченице, док је екстрарелацијска функција дуала једноставан однос између граматичког облика и изузетно ограниченог дела стварности, који не може изражавати истанчане семантичке нијансе.

И поред тога што је у горњолужичкосрпском језику употреба дуала обавезујућа норма, у говорима се његови облици губе. Та тенденција је јача на југу, а слабија на северу језичке територије. Хинц Шевц (Hinc Šewc) износи хипотезу да је то последица тога што дуалски облик више није неопходан у случају када у синтагми нема израженог броја *dwaj/wobaj* и да је његово место могао да заузме множински облик. Осим тога, чак и у стандардном горњолужичкосрпском за означавање парних предмета користе се претежно облици обичног плурала (Шевц 1968: 64). Такву ситуацију потврђује Хелмут Фаска (Helmut Facke) и прецизира да се у стандардном писаном горњолужичкосрпском употреба обичног плурала за означавање парних предмета тиче искључиво парних комада одеће и обуће (*črije, tófle, rukajcy, nogajcy...*), док се за парне делова тела чешће користи дуал (*ruce, noze*), премда се због синкретизма облика номинатива и генитива дуала и плурала за облике *woči* и *wiši* не може са сигурношћу идентификовати њихов граматички број (Фаска/Михалк 1981: 429). Има и лингвиста који тврде да је процес губљења дуала започео управо на речима које означавају природне парове, као што су *woči* и *wiši* код којих изостаје опозиција према обичном плуралу (Стоун 1993: 614). По свему судећи, процес повлачења екстрарелацијске функције дуала код облика речи је активан у савременом горњолужичкосрпском језику.

3. Пољски еквиваленти дуалских конструкција. За разлику од горњолужичкосрпског, пољски језик не располаже облицима дуала у свом инвентару, а изузетно ретко се појављују дуалски облици ван парадигме, углавном у фразеологији, нпр:

ПОЉ: Mądrej głowie dość *dwie* słowie. (савремено *dwa* słowa)

У пољском језику, у позицији граматичког субјекта, бројеви *dwaj/ dwa/ dwie, trzy, cztery* комбинују се са именским речима у номинативу множине (Бартњицка/Саткјевич 1990: 81), као и са множинским облицима глагола:

ПОЉ: (jeden) Chłopiec czyta książkę. – Dwaj chłopcy czytają książkę. – Trzej chłopcy czytają książkę.

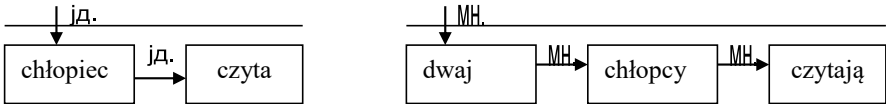
Исто конструкционо правило важи и за именице других родова, нпр:

ПОЉ: Dwa komputery stoją. – Dwa piwa leżą. – Dwie dziewczyny czytają.

Ово комбинаторичко правило карактеристично је за горњолужичко-српски: бројеви *tři* и *štyri* граде конгруентне синтагме са именицама у множини, а у позицији граматичког субјекта (у номинативу множине) захтевају множину личног глаголског облика у предикату (Фаске/Михалк 1981: 511; Шевц 1968: 139):

ГЛС: *Tři traktory woraja na polu. – Štyrjo Wjeleńěrowi synojo padnychu w tutej krawnej bitwje*

Иако бројна реч *dwaj/dwa/dwie* носи лексичку информацију о дуалности, у пољском језику конструкцијску улогу играју множински облици именице и глагола који са њом улазе у синтаксичку везу. Пошто у пољским парадигмама нема експлицитног граматичког дуала, а не могу се ни имплицитно извести, следи закључак да је и екстрарелацијска функција категорије броја за бројну реч *dwaj* множинска, што графички представљамо на следећи начин:

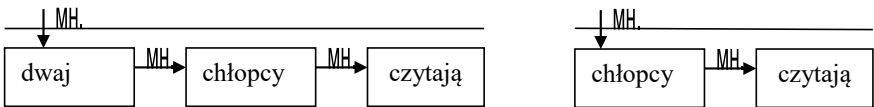


Слика 6. Екстрарелацијска функција граматичке категорије броја код броја *dwaj* у пољском

Приликом редукције броја из горе наведене конструкције не нарушавају се структурни односи у реченици, али долази до потпуног губљења дуалске интерпретације:

ПОЉ: *Dwaj chłopcy czytają książkę. – Chłopczy czytają książkę.*

Графички то представљамо на следећи начин:



Слика 7. Редукција броја *dwaj* из синтагме у пољском језику

Пољски језик показује једну посебност у односу на горњолужичко-српски – располаже алтернативном конструкцијом са дуалским значењем у мушкоперсоналном роду, нпр:

ПОЉ: *Dwaj chłopcy czytają. – Dwóch chłopców czyta.*

Иако се ради о двама реченицама са идентичном интерпретацијом (семантичком структуром), јасно је да на плану формалне структуре долази до размимоилажења: осим различитих облика именских речи, користи се и једински облик глагола уместо множинског. Разлике нарастају уколико се

упореде конструкције са глаголом у облику перфекта, који је категоријално богатији од презента, нпр:

ПОЉ: Dwaj chłopcy czytali. – Dwóch chłopców czytało.

Тест супституције показује да није могуће заменити облике личног глагола у њима, из чега се може извући закључак да наведене синтагме са бројевима нису дистрибутивно еквивалентне, нпр:

ПОЉ: *dwaj chłopcy czytało – *dwóch/dwu chłopców czytali

Исти тип теста показује да су алтернативне конструкције са облицима бројева *dwóch/dwu*, *trzech*, *czterech*, који служе за нумерисање множине именица мушкоперсоналног рода, дистрибутивно и структурно еквивалентне партитивним синтагмама (са бројевима *pięć*, *sześć*... *dziesięć*, *dwadzieścia*... *sto*, *dwieście*... *dużo*, *mało*...), нпр:

ПОЉ: Dwóch/trzech/czterech chłopców przyszło. – Pięciu/dziesięciu/dużo chłopców przyszło.

Интересантно је да је употреба облика *dwóch/dwu/trzech/czterech* шира од употребе форми *dwaj/trzej/czterej*. Наиме, у сложеним бројевима типа *двадесет два/три/четири*, *тридесет два/три/четири*... уз именице мушкоперсоналног рода за означавање јединица могуће је користити искључиво облике *dwóch/dwu/trzech/czterech* и партитивну конструкцију, нипошто *dwaj/trzej/czterej* и конгруентну конструкцију (Грушчињски/Салоњи 1978: 23; Дервоједова 2011: 90):

ПОЉ: Dwadzieścia dwóch/trzech/czterech chłopców przyszło. – *dwadzieścia dwaj/trzej/czterej chłopcy przyszli

4. Паукалне синтагме у српском језику

4.1. ПАУКАЛ КАО ВРЕДНОСТ ГРАМАТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА. Према информацијама из описних граматика, променљиве речи у савременом српском језику, за разлику од горњолужичкосрпског, а слично као у пољском, не располажу облицима дуала у својој парадигми, већ имају искључиво сингулар и плурал, из чега следи закључак да у њему нема ни класичних дуалских конструкција. Па ипак, неке синтагме са бројевима *два*, *три* и *четири* (и бројевима сложеним са њима), али и са заменичким обликом *неколика*, показују одређене конструкцијске специфичности у односу како на множину нумерисану осталим бројевима (*пет* и већим), тако и на ненумерисану множину, а истовремено се често доводе у везу са дуалом у смислу историјског развоја српског језика. Због тога у методологији која полази од организације граматичке категорије броја као прости бинарне опозиције *сингулар* : *плурал*, анализа синтагми са бројевима *два*, *три*, *четири* (и *неколика*) показује две системске недоследности: 1) *неконсеквентност дистрибуције облика квантификоване речи* – када се облик речи у синтагми са бројем *два*, *три*, *четири* објашњава час једним, час

другим јединским или множинским обликом, нпр. у синтагми *две жене* облик именице се дефинише као номинатив плурала, а у граматички еквивалентној синтагми *два мушкарца* именица се описује као генитив једине (Стевановић 1991: 142–143; Симић/Јовановић 2002: 129, 132) – или 2) *непарадигматичност облика квантификоване речи* – када се облик именице у синтагми са наведеним бројевима не може уврстити у претпостављени образац промене, нпр. у синтагми *две лепе жене*, облик придева се дефинише као номинатив множине женског рода, али у синтагми *два лепа мушкарца* облик *лепа* не може се дефинисати као придев у генитиву једине мушког рода, већ као „облик на -а” који функционише ван парадигме (Јовановић/Шћепановић 2009: 303; Јовановић Симић 2010: 19).

Један број истраживача види то као тешкоћу и превазилази је у опису увођењем *паукала*, тј. *мале множине* као посебне вредности граматичке категорије броја именица у синтагмама са бројевима *два, три и четири* (Станкјевич 1981: 49). Паукал у српској граматици данас је прихваћен у једном броју граматика (Станојчић/Поповић 1997: 261; Пипер и др. 2005: 883; Пипер/Клајн 2013: 59), а понегде се ова појава још назива и *дуалом* (Клајн 2005: 97). Иако тројност и четворност не спадају у дуал у најстрожем логичком смислу, они су на извесан начин сродни: неки лингвисти сматрају их појавним облицима такозваног *релативног квантитета* (Корбет 2000: 24), вероватно због тога што стоје у опозицији према апсолутним вредностима класичне једине и множине („само један” и „све више од један”). Због тога је можда оправдано доводити у везу дуал и паукал.

По нашем мишљењу, иако наизглед оштро супротстављена, ова два различита виђења не искључују једно друго. Сматрамо да се решење налази у укључивању „облика на -а” и паукала као специфичне вредности граматичке категорије броја у постојећу парадигму.

4.2. Грађа паукалних синтагми и функције граматичке категорије БРОЈА У ЊИМА. У српском језику паукалне синтагме се састоје од бројне речи *два/оба/три/четири* (и *неколика*) и речи која се квантификује у паукалу. У позицији граматичког субјекта таква синтагма се повезује са личним обликом глагола у множини, нпр:

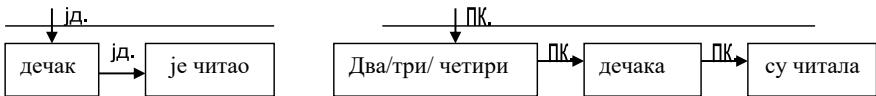
СРП: (један) Дечак чита књигу. – Два/ три/ четири/ неколика *дечака* читају књигу.

Поредећи дату ситуацију са горњолужичкосрпским и пољским, већ се на првом примеру назире да се српски налази негде између ова два језика: са горњолужичкосрпским је сличан по томе што располаже посебним обликом именице који се разликује и од једине и од множине, мада није дуал (дакле, јесте паукал), док са пољским дели карактеристику да синтагме са бројевима *два/ три/ четири* у служби граматичког субјекта слаже са личним облицима

глагола у множини. Поређење са облицима прошлог времена показује да паукал има интрарелацијску функцију и за облике глагола, нпр:

СРП: Два дечака читају. – Два дечака су читала. (не *два дечака су читали)

Слично као у горњолужичкосрпској конструкцији, категорија броја код бројне речи *два* има екстрарелацијску функцију јер упућује на бројно стање денотата, док код именице и глагола она има интрарелацијску функцију зато што њен облик паукала служи да се формира синтаксичка веза са обликом броја. Графички то приказујемо на следећи начин:



Слика 8. Екстрарелацијска функција граматичке категорије броја код броја два/три/четири и његова интрарелацијска функција код именице у српском.

Нове разлике у односу на горњолужичкосрпски оцртавају се током теста редукције броја, који даје неправилну конструкцију, нпр:

СРП: Два/три/четири дечака су читала. – * дечака су читала

Редукција бројне речи као резултат даје конструкцију која се не може интерпретирати јер облик паукала нема екстрарелацијску функцију – не може самостално да упућује на бројно стање у стварности. Према томе, функција паукалских облика именица у српском језику је искључиво интрарелацијска, конструктивна.²

Шематски се то може приказати на следећи начин:



Слика 9. Редукција паукалног броја два/ три/ четири из синтагме у српском језику. Номинатив паукала нема екстрарелацијску функцију, не може самостално да реферише о квантитету.

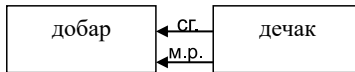
Та информација баца ново светло на структуру паукалних синтагми. Уобичајено схватање у српској граматици јесте да се бројеви у њима јављају као конгруентни атрибуту уз именице (Пипер 2002: 108–110), међутим, наведени редукциони тестови, анализа корелације облика речи и њихових граматичких категорија не показују увек тако. За разлику од паукалних, у синтагмама са

² Имали смо прилике да у току процеса учења језика код свог детета чујемо граматичко означавање двојности обликом савременог српског паукала без употребе бројне речи, нпр.: *Наша сам ова чиста папир* (било их је два). Иако деца употреба оваквих форми изгледа логична, такву синтаксу код њих одрасле особе дисквалификују и поправљају у процесу учења српског као матерњег језика.

конгруентним атрибутима тест редукције конгруентног атрибута даје правилну структуру, као што се види у примеру:

СРП: Дobar дечак чита књигу. – Дечак чита књигу.

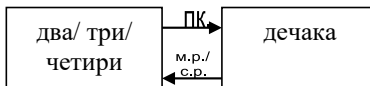
Придеви прилагођавају свој парадигматски род и број захтевима именице са којом улазе у синтаксичку везу, што је пример *једносмерне корелације*, коју графички можемо представити на следећи начин:



Слика 10. Једносмерна корелација у синтагми са конгруентним атрибутом

Из дијаграма следи да тест редукције конгруентног атрибута даје исправне резултате јер се уклања члан чије одсуство не утиче интрарелацијски на именицу – функције граматичких категорија заступљених у облику именице остају неизмењене, баш као и њене синтаксичке везе са остатком реченичне конструкције.

Другачији односи владају у синтагмама са паукалним облицима на -а, где имамо посла са *узајамном корелацијом*. Бројеви *два/ три/ четири* захтевају да именица узме облик у паукалу, а именица са друге стране тражи да бројна реч узме одговарајући облик рода (облик падежа је истоветан код обе речи, а условљен је позицијом синтагме у широј синтаксичкој конструкцији, нпр. позицијом уз глагол или неку другу реч која захтева одређени облик падежа). Однос двосмерне корелације у паукалним синтагмама може се илустровати на следећи начин:



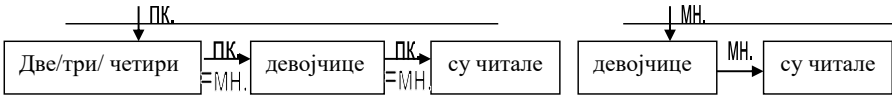
Слика 11. Двосмерна корелација у паукалној синтагми са бројевима два/ три/ четири.

Тест редукције бројне речи не даје добре резултате јер са одсуством паукалног броја престаје потреба да именица задржи нестабилан и несамосталан облик паукала, чија једина функција, под условом да га има у инвентару облика, јесте да успостави релацију са паукалним бројем. Због тога је боље паукалне синтагме у српском језику не поистовећивати са синтагмама са конгруентним атрибутом јер им у структурном и дистрибутивном смислу нису еквивалентне, барем не код оних речи које имају дистинктивне облике у паукалу.

Тест редукције даје добре резултате једино уколико нема посебно издиференцираног облика паукала у номинативу, акузативу и вокативу. То је случај код свих именица женског рода, као и једног дела именица средњег рода:

СРП: Две девојке су читале. – Девојке су читале. Два поља су се осушила. – Поља су се осушила.

Графички се та трансформација може представити на следећи начин:



Слика 12. Редуција паукалног броја и промена екстрарелацијске функције именске фразе у паукалној синтагми

Из тога следи да именице граматичког женског рода, као и један број именица средњег рода и немају паукала, већ само плурал. У том случају, паукални статус синтагми са именицама тог типа може се проблематизовати.

4.3. МЕСТО ПАУКАЛНИХ ОБЛИКА У ПАРАДИГМИ. Ниједна од доступних грама-тика српског језика не бави се проблемом парадигматичности карактеристичних облика паукала. У неким студијама предложено је да се у оквиру парадигме именских речи паукални облици приказују у посебној, трећој колони, која би имала посебне облике за номинатив, акузатив и вокатив у мушком и средњем роду, а остали облици објашњавали би се „позајмицом” из плурала, док би паукал женског рода у потпуности био исти као његов плурал (Микелсен 1984). То ипак није нашло ширу примену у српској граматици из више разлога, од којих би неки могли бити гломазност табеле и редундантност информација из паукалне колоне, релативна малобројност паукалних облика и њихова ограничена употреба. Истовремено, ни објашњење о позајмици облика из плурала за означавање проширеног дуала-паукала не би се могло прихватити као исправно са историјске тачке гледишта – већ је утврђена чињеница да су у српском језику у деклинацији именица наставци дуала потиснули наставке немаркираног плурала, те преузели његово означавање (Белић 2006: 190). У том светлу оправданије је облике на -а, као и већину облика плурала, посматрати као историјски дуалске, настале проширивањем на нејединске форме. На овом месту не улазимо дубље у опис тог процеса, већ га само констатујемо ради прецизности.

Ми стојимо на становишту да морфолошки облици паукала представљају посебне појавне облике множине именица мушког граматичког рода и једног дела именица средњег рода, док именице женског рода и други део именица средњег рода располажу само облицима обичне множине. Предлажемо модел парадигме који задржава традиционалне две колоне, јединску и множинску, с тим да се у множинској колони бележе и специфично паукални облици тамо где их има. Логика таквог модела је иста као код приказивања алтернативних облика у оквиру парадигме придева: алтернативни облици у акузативу мушког рода једине бележе се у оквиру једне колоне, а избор једног или другог зависи од тога да ли именица са којом се повезују припада категорији *живо* или *неживо* (акузатив = генитив/номинатив). На исти начин употреба обичне или паукалне множине зависи од тога да ли се означава неквантификована

множина или множина квантификована паукалним бројевима. Дајемо пример за именицу на консонант мушког граматичког рода:

Падеж	Једнина	Неједнина (множина / паукал)
Ном.	студент	студенти / (два) <i>студента</i> (пк.)
Ген.	студента	студената
Дат.	студенту	студентима
Ак.	студента	студенте / (два) <i>студента</i> (пк.)
Инстр.	студентом	студентима
Лок.	(о) студенту	(о) студентима
Вок.	студенте	студенти / (два) <i>студента</i> (пк.)

Табела 4. Паукал у парадигми именица граматичког мушког рода

Специфични облици паукала у номинативу, акузативу и вокативу код именица овог морфолошког типа су добро издиференцирани, стабилни и нема забележених тенденција изједначавања. У практичном смислу, „облик на -а” *студента* представља специфични (паукални) облик множине који улази у синтагму са паукалним бројевима *два/три/четири*, без екстрарелацијске функције.

Неке именице средњег рода још увек имају везане „облике на -а”, барем у стандардном српском језику и оним дијалектима који располажу четвороакценатским системом (*раме, семе, племе, дрво/дрвета...*):

Падеж	Једнина	Неједнина (множина / паукал)
Ном.	раме	рамѐна / (оба) <i>ра̀мена</i> (пк.)
Ген.	рамена	рамѐнā
Дат.	рамену	раменима
Ак.	раме	рамѐна / (оба) <i>ра̀мена</i> (пк.)
Инстр.	раменом	раменима
Лок.	(о) рамену	(о) раменима
Вок.	раме	рамѐна / (оба) <i>ра̀мена</i> (пк.)

Табела 5. Паукал у парадигми именица средњег рода

Код именица женског рода нема таквих варијација јер су облици паукала потпуно изједначени у свим падежима са плуралом (*жена, кућа, љубав...*). Изједначавање паукала са плуралом извршено је код неких именица средњег

рода, другим речима, њихова множина нема специфичне паукалне облике (*село, вино, поље...*).

Парадигма придева (и глаголских придева) може се представити на сличан начин – дајемо само множинске облике ради уштеде простора:

Падеж	М.р. плурал / паукал	Ж.р.	С.р.
Ном.	добри / добра (пк.)	добре	добра
Ген.	добрих	добрих	добрих
Дат.	добрим	добрим	добрим
Ак.	добре / добра (пк.)	добре	добра
Инстр.	добрим	добрим	добрим
Лок.	добрим	добрим	добрим
Вок.	добри / добра (пк.)	добре	добра

Табела 6. Паукал у парадигми придева, множински део табеле

На тај начин, синтагме са паукалним бројевима *два, три, четири* (и *неколика*) у српском језику могу се објашњавати као множинске и конгруентне јер се квантификована именица налази у конгруентном падежу и у облицима множине. Специјални случај представљају номинатив, акузатив и вокатив множине код једног броја именица (све именице граматичког мушког рода и неке именице средњег рода) где се појављују посебне везане форме паукала, „облици на -а”, који немају екстрарелацијску, већ само интрарелацијску функцију у односу на паукални број.

5. ЗАКЉУЧАК. Док на интрарелацијском плану облици речи у којима се очигледно вредности граматичких категорија служе за спајање у синтаксичке групе, на екстрарелацијском плану оне упућују на елементе смисла, захваљујући чему је могуће актуелизовати реченицу, повезати је са стварношћу коју описује и доделити јој интерпретацију. Употреба термина *интрарелацијски* и *екстрарелацијски* условљена је практичним разлозима. На први поглед рекло би се да се ради о етикетама које замењују термине *граматички* и *семантички*, међутим, то није случај. И интрарелација и екстрарелација спадају искључиво у поље граматике, која има ту способност да истовремено упућује на елементе смисла, као и да врши конструктивну функцију. Упућивање на елементе смисла (екстрарелацију) не треба поистовећивати са семантиком или значењем јер је упућивање изузетно једноставан процес, док је значење изузетно сложено. У српској лингвистици користи се слична опозиција термина *ендофорски* : *егзофорски*, али са нешто ширим појмовним опсегом (Клајн 1985: 42). У нашем схватању, ендифора и егзофора се односе на поље проучавања анафоре, чији домен видимо између

појединачних предикатских и комуникативних реченица, а не унутар клауза, синтагми и других синтаксичких конструкција простог типа.

Без обзира на терминологију, циљ нам је био да представимо два смера граматичког деловања, његову динамику и утицај унутар синтаксичке конструкције, и то на примеру вредности граматичке категорије броја која спада у маргиналне у већини словенских језика – дуала. Говорећи о дуалским и сродним конструкцијама у словенским језицима, идентификовали смо три типична случаја: горњолужичкосрпски, пољски и српски. У горњолужичкосрпском дуал има истовремено и екстрарелацијску функцију – упућује на бројно стање *два* (*dwa*) у стварности, као и интрарелацијску – служи да се повеже са другим облицима у дуалске конгруентне конструкције, док на маргини констатујемо да се за повезивање са бројевима *три* и *четири* користе множински облици именица са којима граде конгруентне синтагме, а бројеви *пет* и већи граде неконгруентне партитивне синтагме са генитивом множине именица.

У пољском језику нема облика дуала, а бројеви *dwa*, *trzy*, *cztery* граде синтагме са конгруентним облицима именица у множини. Како нема упоришта у конфигурацији облика, не може се говорити ни о посебној интрарелацијској нити екстрарелацијској функцији њиховој. Такође, на периферији система, у мушкоперсоналном роду, класи малобројној, али маркантној, уз бројеве *dwa*, *trzy*, *cztery* развијена је конкурентна неконгруентна синтагма са именицом у генитиву множине, структурно и дистрибутивно еквивалентна партитивним синтагмама, те је у даљем току времена у пољском језику могуће очекивати даље једначење по аналогiji са њима.

Српски језик из перспективе претпоставке о интра- и екстрарелацијској функцији граматичких категорија представља прелазни облик између горњолужичкосрпског и пољског: нема облике дуала и именице граматичког женског рода, као и један број именица средњег рода, повезују се са бројевима *два*, *три* и *четири* у конгруентним облицима множине, као у пољском. Међутим, код именица мушког рода и неких именица средњег рода, у номинативу, акузативу и вокативу постоје посебни облици множине на -а, тзв. паукал, који служи за повезивање у синтагме са бројевима *два*, *три* и *четири*. Посебни облици паукала у српском језику имају искључиво интрарелацијску функцију – служе за конструисање синтагми са бројевима *два*, *три*, *четири* (и *неколика*), не и екстрарелацијску – не могу бити самостално употребљени за означавање „мале множине”.

Конфигурација облика у конструкцијама са бројевима у горњолужичкосрпском, српском и пољском може се представити табеларно, поља различитих боја показују раширеност четири типа конструкција бројева са именицама у: 1. конгруентном облику у једнини; 2. конгруентном облику у (историјском) дуалу; 3. конгруентном облику у множини и 4. неконгруентном облику генитива множине:

Језик	Број „1”	Број „2”	Бројеви „3, 4”	Бројеви „5+”
Глс.	+ именица у кон- груентном облику у једини <i>Jedyn hólć</i>	+ именица у кон- груентном облику у дугалу <i>Dwaj hólćaj</i>	+ именица у конгруентном облику у множини <i>Trīštyri hólcy</i>	+ именица у неконгруент- ном облику у множини (ген.) <i>Pieć hólcow</i>
Срп.	+ именица у кон- груентном облику у једини <i>Jedan dečak</i>	+ именица у конгруентном облику у паукалу = дугалу <i>Два/ три/ четири деčака</i>	+ именица у конгруентном облику у паукалу = множини <i>Две/ три/ четири девојчице</i>	+ именица у неконгруент- ном облику у множини (ген.) <i>Пет деčака</i>
		+ именица у конгруентном облику у паукалу = множини <i>Две/ три/ четири девојчице</i>		
Пољ.	+ именица у кон- груентном облику у једини <i>Jeden chłopiec</i>	+ именица у конгруентном облику у множини <i>Dwaj chłopcy</i>	+ именица у неконгруентном облику у множини (ген.) <i>Dwoch chłopców</i>	+ именица у неконгруент- ном облику у множини (ген.) <i>Pięć chłopców</i>
		+ именица у неконгруентном облику у множини (ген.) <i>Dwoch chłopców</i>		

Табела 7. Паукал у парадигми именица граматичког мушког рода

Упоредни приказ стања дуалских и сродних конструкција у наведена три словенска језика вероватно може послужити као основа схеме словенског језичког континуума, а додавањем других словенских језика у табелу могло би се показати још нијанси и нових прелазних облика у развоју дуалских и сродних конструкција.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартницка/Саткјевич 1990:** Barbara Bartnicka, Halina Satkiewicz, *Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Белић 2006:** Александар Белић, *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грушчињски/Салоњи 1978:** Włodzimierz Gruszczyński, Zygmunt Saloni, Składnia grup liczebnikowych we współczesnym języku polskim. *Studia Gramatyczne II*, Wrocław: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Ossolineum, 17–42.
- Дервоједова 2011:** Magdalena Derwojedowa, *Grupy liczebnikowe we współczesnym języku polskim. Zarys opisu zależnościowego*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki.
- Јовановић Симић 2010:** Јелена Јовановић Симић, Облици именских речи уз бројеве 'два', 'оба', 'три', и 'четири' у српском језику, *Узданица*, VII/2, 7–20.
- Јовановић/Шћепановић 2009:** Јелена Јовановић, Михаило Шћепановић, О бројевима 'два', 'оба', 'три', и 'четири' у српском језику, *Српски језик*, XIV, 275–305.
- Клајн 1985:** Ivan Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Клајн 2005:** Ivan Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Корбет 2000:** Greville Corbett, *Number*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Микелсен 1984:** Hans Kristian Mikkelsen, О неким проблематичним случајевима конгруенције у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 13/1, 73–79.
- Пипер 2002:** Предраг Предраг, О граматичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима, *Глас CCCXCIV/19*, 99–114.

- Пипер и др 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, У редакцији академика Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Пипер/Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Симић/Јовановић 2002:** Радоје Симић, Јелена Јовановић, Паукалне и сродне конструкције. *Српски језик*, VII, 83–155.
- Станкјевич 1981:** Edward Stankiewicz. The Counted Plurals of the East Slavic Languages. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, XXIV, 49–58.
- Станојчић/Поповић 1997:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић⁵ 1991:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Стоун 1993:** Gerald Stone. Sorbian (Upper and Lower). *The Slavonic Languages*, Bernard Comrie and Greville Corbett (eds). London, New York: Routledge, 593–685.
- Фаске/Михалк 1981:** Helmut Faßke, Siegfried Michalk. *Grammatik der ober-sorbischen Schriftsprache der Gegenwart: Morphologie*. Bautzen: Akademie der Wissenschaften der DDR, Institut für sorbische Volksforschung beim Zentralinstitut von Geschichte, VEB Domowina Verlag.
- Шевц 1968:** Hinc Šewc, *Gramatyka hornjoserbskeje řeče. I.zwjazk: fonematika a morfologia*, Budyšin: Ludowe nakładniswto Domowina.

EXTRARELATIONAL AND INTRARELATIONAL FUNCTIONS
OF THE GRAMMATICAL CATEGORIES – ON THE EXAMPLE
OF DUAL AND RELATED CONSTRUCTIONS IN UPPER SORBIAN,
SERBIAN AND POLISH LANGUAGES

Summary

In the paper we define two basic functions of grammatical categories: extrarelatinal – when a word form serves to point to an element of sense, and intrarelatinal – when a word form does not have a direct relation to the sense, or even no relation to the sense at all, but rather serves to establish a syntactical connection with another word and create a syntactical group with it. In the next step we are contrasting the functions of the grammatical

category of number in dual and related constructions in Upper Sorbian, Serbian and Polish. We demonstrate that Upper Sorbian, which has the most archaic morphology, disposes with special dual word forms which function both intrarelationally and extrarelationally – they serve to connect with the forms of the numbers *dwaj, wobaj* (two, both), creating a phrase with them, but at the same time they can independently inform about the quantity of objects in reality (two). Thanks to that, it is possible to reduce the numbers from phrases in Upper Sorbian and to preserve their dual semantics.

In Polish there are no values of the grammatical number other than singular or plural, except in some rare proverbs and sayings. In constructions with numerals like *dwa, oba, trzy, cztery* (two, both, three, four), nouns are used in nominative plural, which is combinatorics characteristic for paucal constructions in Upper Sorbian, where numbers *trīi* and *štyri* form groups with the plural forms of the nouns. Furthermore, Polish masculine virile nouns create alternative constructions in genitive plural with an alternative numeral form, for example *dwaj chłopcy: dwóch chłopców*. This pattern is common for constructions with numerals like *pięć* (five) and higher: *pięciu chłopców: dwóch chłopców*, which suggests that Polish has advanced towards a new stage in the development of numeral phrases.

In Serbian the constructions with the numbers *два, оба, три, четири, неколика* (two, both, three, four, a few) are formed with nouns in plural. The exception are masculine nouns, as well as some neuter nouns, which are equipped with special grammatical number forms in nominative, accusative and vocative, called paucal, used in constructions with those numbers. Serbian paucal forms of nouns and adjectives are usually unlisted, that is why we suggest a solution for their presentation inside the existing paradigms. The paucal forms in Serbian have predominantly intrarelatational functions – their purpose is to create syntactic groups with paucal numbers; however they have no extrarelatational functions – they cannot inform about quantity of the objects independently. In other words, when a number is reduced from a Serbian paucal phrase, it cannot be interpreted correctly any more (when paucal forms are differentiated), or it completely loses its paucal semantics (when paucal forms are equalized with plural).

Keywords: dual, paucal, numeral constructions, syntax, morphology, Upper Sorbian, Polish, Serbian

Predrag M. Obućina